

Владислава Бакальчук

ДЕРЖАВА ТА СУСПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ: ПОШУК ВЗАЄМОДІЇ КУЛЬТУРОТВОРЧОГО ТА ДЕРЖАВОТВОРЧОГО ПРОЦЕСІВ

Новий етап українського державотворчого процесу вивів на політичну арену і якісно нового суб'єкта культури як ініціативної та активної складової суспільно-політичних трансформацій. Водночас ми спостерігаємо ряд тривожних тенденцій у соціокультурному просторі українського суспільства – загострення політизації суб'єктів етнокультурних груп та використання різними політичними силами етнокультурної належності в політичній боротьбі за владу та сфери впливу. Це, зокрема, акцентує увагу на взаємозумовленості політичного та ментально-культурного чинників динаміки та специфіки суспільно-політичних процесів в Україні. Слід зауважити, що культура невіддільна від феномена суспільної влади, оскільки за допомогою ідеології в межах її простору відбувається боротьба за сфери політичного впливу. Ідеологія та культура сходяться на рівні ціннісних систем суспільства. Ідеологія як система цінностей, вірувань та суспільно-політичних ідеалів пронизує собою простір культури та визначає відношення держави як суб'єкта культури до інших її суб'єктів, а також і зворотний бік – відношення численних суб'єктних груп суспільства щодо державотворчого процесу в Україні, що, у свою чергу, визначає напрям їх активності в державотворчому процесі українського суспільства. Ідеологія пронизує всю сферу культури та визначає характер динаміки культурних процесів у суспільстві, підтверджуючи те, що, в певному розумінні, кожний індивід чи етносоціальна група у суспільстві залучені до цього культурно-ідеологічного простору. Прагнення кожної етнічної спільноти в межах певного суспільства реалізувати себе у сфері політичної

влади може призвести до втрати загальносуспільної культурної цілісності (надто ж коли орієнтуються на стратегію експансії, протистояння через опозиціонування системи “свій–чужий” щодо інших суб’єктів соціокультурного простору в українському суспільстві). Як наслідок – суспільство опиняється під загрозою втрати своєї єдності. Водночас активізація суб’єктного сектору соціокультурного простору в Україні є передумовою формування і громадянського суспільства, і демократичної держави. Суб’єкт української культури, що стає на шлях пошуку себе як активного чинника суспільно-політичних трансформацій у суспільстві, потребує усвідомлення альтернативи розвитку власної культури у динаміці державотворчих процесів та можливості встановлення відповідних взаємовідносин між державою, культурою та іншими суб’єктами динаміки соціокультурних процесів в Україні. Ця внутрішня динаміка часто перебуває під впливом протистояння диференціації та дискретності (численних або одиничних) сегментів в основі самотності (наявної чи потенційної) культури певного суспільства.

Під час формування та реалізації державної культурної політики проявляється необхідність взаємоузгодження державних інтересів та гнучкість щодо інтересів численних культурних груп. Хід розбудови незалежної держави та Європейський вибір у динаміці державотворчих процесів ставить пріоритетними завданнями побудову громадянського суспільства на основі демократичних цінностей. У сфері культурної політики держави це передбачає орієнтацію на культурний плюралізм, демократизацію та децентралізацію культурної політики. Формування та реалізація відповідної моделі культурної політики ускладнюється обставиною, що вже відсутня в інших розвинених країнах – наявний процес *становлення* національної держави, що передбачає необхідність досягнення загальносуспільної інтеграції та консолідації, формування загальносуспільної національно-політичної ідентичності, сприяння розвитку власної національної культури – основні чинники, що впливають на процес формування вектора (спрямованості) культурної політики України. Тому слід звернути увагу на альтернативні моделі націєтворення як процесу збереження та становлення культурної самотності нації – одного з основних індикаторів її як національної індивідуальності.

ті, її суб'єктної повноправності, що ґрунтуються передусім на демократичних засадах та на реалізації внутрішніх культуротворчих інтенцій нації.

Основною ознакою принципу плюралізму в основі культурної політики будь-якого суспільства слід перш за все визначити толерантність до культури *Іншого*. Це передусім вимагає толерантного становлення не лише культурної більшості до прав національно-культурних меншин, а й останніх до реалізації права корінного населення на розвиток власної національної культури. Національно-культурний релятивізм в основі культурної політики передбачає потребу в таких державних механізмах, що запобігають зростанню небезпечних монополій на державну владу, контрфактичною умовою якого зарубіжний дослідник Д. Кін визначає необхідність не лише відокремлення громадянського суспільства від влади, а й демократизацію їх обох¹.

Говорячи про консолідацію населення України, вітчизняні дослідники передбачають побудову громадянського суспільства, що являє собою дискурс інтересів певних культурних груп. Під поняттям "громадянське суспільство" зазвичай мають на увазі високий рівень консолідації його суб'єктних груп та їхню здатність досягати консенсусу та толерантних взаємовідносин. За таких умов громадянське суспільство здатне вийти на рівень повноправного партнера у взаємодії з державою, перебираючи на себе частину її державотворчих функцій.

Населення України характеризується значним культурним розмаїттям, що передбачає наявність численних культурних груп в українському суспільстві. Українське суспільство також є й етнічно полікультурним (а це, за офіційними даними, – 130 національностей та народностей). Попри це, як стверджує М. Стріха², Україна залишається достатньо мононаціональною, за світовими стандартами, державою. Це підтверджується і даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року, згідно з якими українці становлять 77,8% всього населення і переважають скрізь, окрім Криму, і тим, що сучасне українське суспільство складається з двох взаємопов'язаних компонентів: автохтонного корінного етносу та представників етнічних меншин й етнічних груп, котрі через різні історичні обстави-

ни потрапили і потрапляють на українську землю. Розвиваючись на величезній території, українська культура набула значного субетнічного розмаїття, що збереглось і понині. Проте, як зазначає вітчизняний дослідник В. Крисаченко³, самі етнографічні відмінності різних груп українців практично ніколи не ставали причиною серйозних конфліктів між ними, а навпаки, нерідко демонстрували значну консолідацію як єдиний суб'єкт у прагненні самостійного державотворчого поступу України.

Основною перепорою в процесі консолідації населення України, як правило, вважають відчуженість регіонів та їх локальну ідентичність. Проблема регіональних відмінностей є одною з основних серед вітчизняних досліджень М. Стріхи, О. Майбороди та ін. Справді, сучасна Україна характеризується вельми виразними, подекуди навіть драматичними регіональними культурними відмінностями, що зумовлені різною історичною долею окремих земель, їх етнічним складом, мовними характеристиками, геополітичною орієнтацією та ставленням до самостійного державотворчого поступу України. Дезінтеграція регіонів, що характеризуються локальними інтересами та внутрішньосоціальною міжсуб'єктною відчуженістю наявних культурних груп ускладнює формування їх *єдиного* та *потужного* суб'єктного статусу в ході державотворчих та культуротворчих процесів. Основними опорними пунктами опозиціонування східного і західного регіонів України О. Майборода⁴ визнає мовний прецедент та геополітичну спрямованість регіонів країни. Це цілковита байдужість (або ворожість) до потреб відродження української мови як мови титульного етносу східними регіонами та оцінка цього процесу як порушення демократії і прав людини; з іншого боку – західний регіон розглядає опір українізації як релікт колоніалізму, одним з проявів якого було нав'язування російської мови. Інший вітчизняний дослідник А. Ручка⁵ на основі даних соціологічного опитування частково спростовує твердження щодо відчуження західного і східного регіонів, хоча локальні ідентичності є характерними для всіх регіонів України. Проте, зазначає дослідник, домінують вони передусім у східному і південному регіонах, респонденти яких відносять до групи “чужих” і представників західного регіону, і представників незалежного самобутнього розвитку країни. В західному

і в центральних регіонах ж переважає національно-державна ідентичність – зарахування у групу “своїх” усі регіони України та представників незалежного самобутнього розвитку країни.

З проведеного аналізу, можна зробити висновок, що етносоціальна консолідація є характерною для центральних та західних регіонів України, що у простір формування “Ми – культура” включають (а не відчужують) усі регіони України. Процес відчуження від державотворчого поступу України східного і південного регіонів є, швидше, їх власним вибором маргінального статусу у країні, що проявляється у свідомій позиції відчуження певних культурних груп щодо незалежного становлення української державності. Відзначаючи те, що політизація певних етнокультурних груп проявляється у їх прагненні забезпечити таку “вертикальну мобільність, що спрямована вгору в ієрархії системи, або принаймні оберігає їх від просування вниз”⁶, можна погодитися з вітчизняними дослідниками, що така їх позиція є прагненням зберегти (або здобути) власну гегемонію у соціокультурному просторі України. Це спричиняє і відповідну їх політизацію у просторі культурної багатоманітності українського суспільства та використання різними політичними силами етнокультурної належності в політичній боротьбі за владу та сфери впливу.

Однією з основних концептуальних основ культурної політики світового співтовариства є також процес “демократизації культури”, що і накладає на державу функцію запобігання будь-якій гегемонії (не лише державної чи інодержавної, а й певних культурних груп) у внутрішньому соціокультурному просторі країни. Жодна субкультура (регіональна, етнокультурна, соціальна, політична тощо) не має права претендувати на експансію в етносоціальному просторі держави і, маніпулюючи правом на самозбереження і розвиток, прагнути до експансії та власної соціокультурної винятковості у культурному та владному просторі країни. Зазначені вище положення лягли в основу Лімбурських принципів (1986 р.) щодо реалізації економічних, соціальних та культурних прав, де відзначається, що для досягнення справжнього прогресу в реалізації культурних прав “обов’язково потрібні узгоджені [курсив – Б.В.] зусилля на національному рівні за широкої участі в цьому процесі всіх [курсив – Б.В.] секторів суспільства. Участь населення необхідна на всіх

етапах, включаючи формування, проведення та огляд державної політики”⁷⁷. Власне ж, позиція держави – визначати основним суб’єктом державотворчого та культуротворчого поступу України усіх її громадян, а тому спрямована на консолідацію усіх суб’єктних груп українського суспільства.

Саме культурна різноманітність регіонів нині в Україні є простором і засобом політичного протистояння, і тому її слід диференціювати від стратегічного пріоритету державної політики культурної багатоманітності, що, за визначенням Ради Європи, має еквівалент “конструктивний плюралізм”. Хоча культура українського суспільства і просякнута політико-ідеологічною дискретністю (особливо в періоди політичного конфлікту чи у часи “радикальних змін”), загальносуспільна культура не зводиться до неї – вона є феноменом більшим, ніж ідеологія, а тому слід звернути увагу на пошук альтернативної динаміки соціокультурних процесів в Україні, механізми її *уможливлення*.

Особливістю культури як суспільно-політичного феномена, є те, що будь-які проблеми, які виникають у просторі культури, вирішуються засобами цієї ж культури. Важливим компонентом культури є її творчісний потенціал. У полі творчісного (співтворчісного) потенціалу не можлива політико-ідеологічна конфронтація. Саме культуротворчий процес як взаємодія суб’єктів культури є консолідуючим механізмом культурної політики держави. Гострої актуальності набуває необхідність спрямувати в єдине русло (співритм) культуротворчий та державотворчий процеси в сучасному політико-ідеологічному просторі України. А тому в період загострення у ній деструктивних тенденцій особливого значення набуває роль чи не найважливішого суб’єкта культури – Держави.

Оскільки держава покликана сприяти консолідації суспільства та створити умови стабільного загальносуспільного розвитку, то вона передусім і є основним гарантом безпеки культурної самобутності суспільства.

З іншого боку, динаміка культурного життя у суспільстві перманентно не терпить тотального управління. У процесі консолідації суспільства перед державою постають два основних механізми етнополітичного регулювання: уніфікація культурного простору су-

пільства та етнокультурний плюралізм державної політики, основним засобом реалізації якої є розвиток етнокультури.

Локальна ідентичність, що внаслідок історичних обставин лежить в основі формування регіональної культурної самобутності в Україні, не повинна бути абсолютизованою. Як стверджує П. Рікер, “Керівний образ нашої ідентичності походить не лише з нашого теперішнього та нашого минулого, але й від наших сподівань на майбутнє”⁸. А тому процес *становлення національної держави* тут є, швидше, не перепорою, а умовою можливості формування загальнодержавної ідентичності, що передбачає залучення до державотворчого процесу численних субкультурних груп українського суспільства. Культурна самобутність як пріоритет у стратегії державної культурної політики виступає основою консолідації усіх культурних груп українського суспільства у справі збереження власної культури, участі в культурному житті і цим самим продовжує процес *творення культурної самобутності української політичної нації*.

Держава як поєднання влади, цінностей та ідеології покликана сприяти підтримці та стабільності суспільства шляхом породження, підтримки та заохочення символів, цінностей, що сприяють зміцненню суспільства. Тому держава є вагомим компонентом культурної динаміки суспільства, що значно впливає на характер та напрям його розвитку. Владна ідеологія, що консолідує культурну різноманітність суспільства, повинна спиратися на ліберальний протекціонізм, оскільки лібералізм та обмеження державою не суперечать одне одному. Навпаки, будь-яка свобода неможлива, якщо вона не гарантована державою.

Механізм узурпації державною владою культурного сектору суспільства відбувається на основі тотальної трансляції принципів, норм та образів культури, а консолідація суспільства під патронатом держави передбачає створення спільної “платформи” для *взаємодії суб’єктів культури українського суспільства* – співпраця та співтворчість в ім’я спільної мети, засобом досягнення якої є не протистояння та насаджування владної ідеології, а консолідація суб’єктів культури.

Останній революційний період державотворчого процесу в Україні створив сприятливі умови для подібної взаємодії і у про-

сторі культурної політики, активізувавши потенціальний сектор її можливих суб'єктів. Новоутворені громадські об'єднання митців та діячів культури (наприклад, "Помаранчевий квадрат") прагнуть стати не лише активним суб'єктом формування та реалізації національної культурної політики в Україні, а й виступають ініціаторами конструктивної взаємодії (діалогу) органів виконавчої та законодавчої влади з широким спектром громадських ініціатив.

Тож культурна політика держави, що прагне орієнтуватися на плюралізм та демократизм влади у суспільстві, може реалізувати свої принципи лише через захист та за умови активної участі в державній культурній політиці (на рівні формування та реалізації) усіх суб'єктних груп українського суспільства та розширення суб'єктного сектору у динаміці культуротворчих і державотворчих процесів українського суспільства. Це і є забезпечення можливості участі у розвитку національно-самобутньої культури України всіма наявними культурними групами українського суспільства. Держава, як суб'єкт культурної політики активізує та підтримує кожний з цих суб'єктних секторів культурного життя, формуючи з ними тісні партнерські відносини та запобігає (а відповідно, здійснює баланс) домінуванню будь-яких локальних інтересів кожного з них у владному просторі культурного життя суспільства. Співритм культуротворчого та державотворчого процесів на основі партнерської взаємодії держави та сукупного суб'єкта національно-самобутньої в усій її багатоманітності культури є тою проекцією на майбутнє, що спроможна сконсолідувати всіх учасників цього процесу в українську політичну націю як рівноправного партнера на світовій арені.

¹ Кин Д. Демократия и гражданское общество / Пер. с англ.; Послел. М.А. Абрамова. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – С. 374.

² Стріха М. Культурна політика України: регіональні, етнічні та конфесійні аспекти // Сучасність. – 1995. – № 9. – С. 77.

³ Крисаченко В.С. Сутнісні риси українського етносу // Крисаченко В.С., Степико М. Т., Власик О.С. та ін. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В.С. Крисаченка. – К.: НІСД, 2004. – С. 88 – 106.

⁴ Сприяння поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві / О.Майборода, Р. Чічалава, Т. Пелипенко та ін. – К.: Фонд "Європа ХХІ", 2002. – С. 26.

⁵ Ручка А. “Свої” та “чужі” в багатоскладовому суспільстві // Соціокультурні ідентичності та практики / За ред. А. Ручки. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002. – С. 142–156.

⁶ Валерстайн И. После либерализма: Пер. с англ. / Под. Ред. Б.Ю. Кагарлицкого. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – С. 164.

⁷ Лимбургские принципы осуществления пакта об экономических, социальных и культурных прав. Маастрихтские руководящие принципы, касающиеся нарушений экономических, социальных и культурных прав. – Женева, 2000. – 29 с. – С. 4.

⁸ Рікер П. Ідеологія та утопія / Пер. з англ. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. – С. 374.